

UDK 7.049:61

ISSN 0350-2899. - Vol. 40, br. 2 (2015), str. 57-70.

7.01

COBISS.SR-ID 216880908

UMETNIČKO DELO – EKSPRESIJA SIMPTOMA BOLESTI

A WORK OF ART - EXPRESSION OF DISEASE SYMPTOMS

Kornelia Đaković Švajcer

Sažetak: Umetničko delo je najčešće plod inspiracije umetnika, refleksija osećanja, ali često i dubokog istraživanja sopstvene ličnosti ili pojava i zbivanja oko sebe. Analizom umetničkog dela moguće je otkriti ne samo stanje duha autora u momentu nastanka nekog dela, već i dublju pozadinu, koja može biti posledica nekog oboljenja. Klasični primer je Van Gogov autoportret bez uha koji je nastao nakon samosakaćenja kao posledica njegovog psihičkog oboljenja. Munch je u seriji slika i grafika pod imenom „Krik” jasno dočarao stanje panike koje ga je povremeno obuzimalo i koje je čak i verbalno opisao. Veliki slikarski poeta prve polovine dvadesetog veka Chagall, na nekoliko svojih slika, nastalih u doba teškog umetnikovog perioda, varira temu dvostrukog lica sa jednom njegovom stranom obično mračnom, a drugom – svetlom, što ukazuje na bipolarni poremećaj. Međutim, slika može biti ne samo odraz duha umetnika, već i ukazivati na neko organsko oboljenje. Tako je Monet, koji je bolovao od katarakte, razvoju ove bolesti ovekovečio velikim brojem slika lokvanja u njegovom japanskom vrtu. Utermohlen je serijom autoportreta prikazao razvoj Alchajmerove bolesti, a Frida Kahlo je anatomski tačno svoje teške povrede ovekovečila na nekoliko svojih slika. U romanu *Idiot* Dostojevski daje veoma upečatljivi opis epileptične aure (oboljenja od kojeg je i sam bolovao). Kafka u romanu *Proces* daje savršen opis osećaja manije proganja, a njegova pripovetka „Preobražaj” daje prikaz halucinantnog stanja iste osnovne bolesti.

Ključne reči: anksioznost, panični poremećaj, bipolarni poremećaj, katarakta, epilepsija, Alchajmerova bolest.

Summary: A work of art is most often a result of an artist's inspiration, a reflection of feelings, but often a deep insight into his own personality or events and activities around. The analysis of a work of art may reveal not only a state of mind at the moment of creation, but also a deeper background, which may be a consequence of a disease. A classic example is Van Gogh's self-portrait without the ear occurring after self-injury as a result of his mental illness. In a series of paintings and prints entitled "The Scream" Edvard Munch clearly evokes a state of panic that used to grip him occasionally, which he even verbally depicted. A great painting poet of the first half of the twentieth century, Marc Chagall, in several of his paintings, composed during the artist's hard period, varies the theme of a double-face with one usually dark side, and the other - light, indicating a bipolar disorder. However, a picture may not only be a reflection of the spirit of the artist, but it can also indicate an organic disease. It is known that Claude Monet complained of losing sight; in fact he suffered from cataracts. He perpetuated the development of this disease by a large number of paintings and drawings of water lilies in his Japanese garden, made over the period of more than 20 years. The last of these pictures, when he could see almost nothing, seem a bit abstract, full of bright colours, so he probably wanted to offset the greyness which he was surrounded by. William Utermohlen, an American painter, who suffered from Alzheimer's disease, showed the development of the diseases in a series of self-portraits. Frida Kahlo, a brave Mexican painter, had a serious car accident when she was eighteen, which left her paralyzed for life. Severe injuries she sustained in the accident are anatomically correctly immortalized in several of her paintings. Spiritual and physical conditions of an artist as a consequence of a disease can be found in other art forms too. In his novel *The Idiot*, Fyodor Mikhailovich Dostoyevsky made a very striking description of an epileptic aura (a disease from which the author himself suffered). Franz Kafka in his novel *The Trial* gave a perfect description of the feeling of paranoia, and his story *The Metamorphosis* presented a hallucinatory state of the same basic disease.

Key words: anxiety, panic disorder, bipolar disorder, cataracts, epilepsy, Alzheimer's disease

Adresa autora: Kornelia Đaković Švajcer, Ivana Gorana Kovačića 33A, 21208 Sremska Kamenica, Srbija.

E-mail: korneliad8@gmail.com

Rad primljen: 8. 6. 2014. Rad prihvaćen: 9. 7. 2014. Elektronska verzija objavljena: 21. 8. 2015.

UVOD

Umetničko delo je najčešće plod inspiracije umetnika, refleksija osećanja, ali često i dubokog istraživanja sopstvene ličnosti ili pojava i zbivanja oko sebe. Analizom umetničkog dela moguće je otkriti ne samo stanje duha autora u momentu nastanka nekog dela, već i dublju pozadinu, koja može biti posledica nekog oboljenja.

Psihologija umetnosti je granična oblast psihologije koja pokušava da pruži odgovor na temu ljudske kreativnosti i njenog produkta – stvaralaštva. Psihoanalitička istraživanja umetnosti su predstavljala početne korake u ovoj oblasti, a nakon Frojda oblast se sve više razvijala, tako da danas postoji čitav niz teorija koje se primenjuju u istraživanju umetnosti. Umetnici, prema psihoanalitičarima, svojim delima imaju nešto itekako značajno i važno da kažu o psihičkom svetu pojedinca. Frojd se divio piscima i njihovoj sposobnosti da dopru do dubokih istina kroz sopstvene emocije, smatrao je umetnike glasom nesvesnog: „Umetniku je data mogućnost da, u delu koje stvara, izrazi svoje najtajnije mentalne impulse, koji su skriveni čak i od njega samoga” [1]. On ne samo

da je primetio vezu između kreativnog umetničkog dela i psihoanalize, već ih je smatrao i komplementarnim. Umetničko delo je smatrao produktom unutrašnjeg konflikta koji je izražen putem slika, zvuka, reči i simbola, koje je ego umetnika obradio sublimacijom. Prema Winnicottu, kreativni proces se stvara još u detinjstvu i postaje osnova za kasnija kreativna iskustva [2].

Međutim, slika, skulptura, poema, kompozicija, pripovetka ili roman, mogu biti ne samo odraz duha umetnika, već mogu ukazivati i na neko organsko oboljenje ili prikazivati svoj fizički status. Frida Kahlo (1907–1954) je meksička slikarka jevrejskog porekla. U septembru 1925. godine doživela je tešku saobraćajnu nesreću (sudar autobusa i trolejbusa) u kojoj je veoma teško povređena. Imala je nekoliko preloma kičmenog stuba, prelom ključne kosti, slomljena rebra, prelom karlice, jedanaest preloma desne noge i dislocirano rame i desno stopalo. Metalni rukohvat joj je probio abdomen i uterus. Ova nesreća je imala bitan uticaj na njene slike na kojima dominira tema boli i patnje (slika 1).

Slika 1. F. Kahlo – autoportreti sa prikazom posledice traume koju je doživela 1925. godine.

Mnogi umetnici su dali prikaze mentalnih ili fizičkih oboljenja, ne uvek na temelju vlastitog iskustva, već zapažanjima u svom okruženju. Tako je, npr., Van Gog prikazao izgled pothranjenih osoba na slici „Ljudi koji jedu krompir” (slika 2).

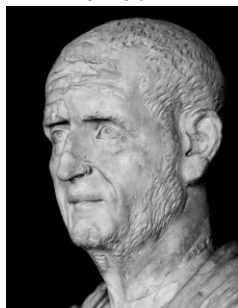
U trećem veku n. e. rimski vajar je prikazao imperatora Decija Trajana sa izrazom lica koje je odavalo osećaj teskobe i zabrinutosti (slika 3). Gaius Messius Quintus Traianus Decius (oko 201–251) je bio prvi rimski car ilirskog porekla. Rođen je u okolini Sirmijuma, u selu Budalija (današnji Martinci). Poznat je kao progonitelj hrišćana. Pored problema sa hrišćanima unutar Rima, došlo je i do pobune u gornjoj Meziji i Panoniji i napada Varvara na

granicama Rima. Svi navedeni problemi primetni su na skulpturi. Zbog toga proučavanje umetničkih dela nije komplementarno samo sa psihoanalizom, već i sa medicinom u celini.

Slika 2. V. van Gog – „Ljudi koji jedu krompir”.

Slika 3. Izraz lica Decija Trajana koji pokazuje teskobu i zabrinutost zbog celokupnog stanja u državi.

MENTALNI POREMEĆAJI

Mentalni (latinski *mens* – duh, duša, razum) poremećaji se karakterišu izmenama u mišljenju, raspoloženju ili ponašanju (ili nekom kombinacijom ovih elemenata). Izraz „mentalna bolest” se odnosi na širok spektar poremećaja, od onih koji dovode do blage nelagodnosti, pa sve do ozbiljnog sprečavanja sposobnosti funkcionisanja, najčešće tokom dužeg vremenskog perioda. Simptomi mentalnih poremećaja variraju od blagih do veoma ozbiljnih, što zavisi od vrste mentalnog poremećaja, same osobe i socioekonomskog okruženja. Ponekad se za mentalne bolesti koristi i termin psihijatrijski poremećaj ili psihopatologija.

ANKSIOZNI POREMEĆAJ

Anksioznost, tj. teskoba je stanje koje se manifestuje osećajem „čamotinje”, zabrinutosti, prestrašenosti, straha, sve do panike uz psihomotornu napetost i unutrašnji nemir. Najčešće je nemotivisana i nije vezana za objekt ili osobu. U skupinu anksioznih poremećaja spada većina poremećaja koji su dugo vremena bili poznati pod nazivom „neuroze”. Anksioznost ne predstavlja izrazit poremećaj psihičkog funkcionisanja. Kod anksioznih poremećaja je sposobnost odvajanja fantazije i realnosti očuvana, što nije slučaj kod „psihoza” koje predstavljaju dublji psihički poremećaj.

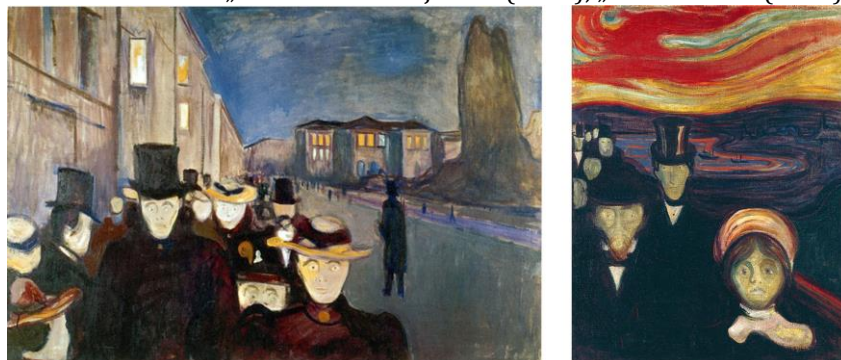
Za razliku od straha – to je afekt koji ima motornu i emotivnu reakciju – neurotična anksioznost je slična strahu, ali se javlja kada nema vidljive opasnosti, kroz opštu zabrinutost, predosećaj opasnosti ili kroz vezanost za određenu situaciju – fobija.

Anksiozni poremećaji se dele na:

- generalizovani anksiozni poremećaj,
- opsesivno-kompulzivni poremećaj,
- panični poremećaj,
- posttraumatski stresni poremećaj,
- poremećaj socijalne anksioznosti i
- specifične fobije.

Glavni simptom generalizovanog anksioznog poremećaja je hronična teskoba i zabrinutost koje traju danima, sedmicama i mesecima. Obično se usmerava oko tema kao što su zdravlje, novac ili karijera. Upečatljivi prikazi ljudi sa anksioznim poremećajima nalaze se na platnima Edvarda Muncha (slika 4).

Slika 4. E. Munch – „Veče u ulici Karl Johan” (1892); „Anksioznost” (1894).

Munch (1863–1944) je tipičan predstavnik ekspresionizma u slikarstvu. Bio hroničan bolesnik celog svog života. Večno je bio nespokojan, ispoljavao je simptome anksioznog poremećaja. Osećaj straha pojedinca od samoće u gužvi velegrada prikazao je na slici „Veče u

ulici Karl Johan”. Te zabrinute ljude je dve godine kasnije smestio u prirodni ambijent na obali mora na slici „Anksioznost”. Uzrok teskobe nije više gomila ljudi okružena sumornim kućama grada, već uznemiravajuće prostranstvo prirode.

Mnogo teži anksiozni poremećaj je panični poremećaj koji spada u najbolnija životna iskustva. Može se ponavljano javljati tokom vremena i može biti izrazito ograničavajući za pacijenta. Bolesnik oseća užas koji nastaje bez vidljivog povoda, pretnju skore smrti, što privremeno sprečava racionalno mišljenje. Za vreme takvih napada često se javlja osećaj bliske smrti. Napad panike iskusio je i Munch, a kasnije je to svoje iskustvo ovako opisao: „Šetao sam putem sa dva prijatelja – sunce je zalazilo – nebo se odjednom pretvorilo u krvavo crvenu boju – osetio sam se preplavljen

melanholijom. Zaustavio sam se i nagnuo preko ograde smrtno umoran – oblaci su bili kao krv i plameni jezici iznad plavo-crnog fjorda i grada. Moji su prijatelji nastavili dalje, a ja sam stajao sam, drhćući od strepnje. Osetio sam beskonačni krik koji je prodirao kroz prirodu.” (slobodan prevod K. Đ. Š.) [3]. Svoja raspoloženja Munch prenosi i na platno, služeći se linijama koje se izdužuju i povijaju, kao i tonovima boja koje deluju ponekad melanholično, a ponekad – zastrašujuće. Takvu atmosferu stvorio je na slikama „Krik” u nekoliko verzija (slika 5).

Slika 5. E. Munch – „Krik” iz 1893, 1895. i 1910. i grafika iz 1895. godine.

Posmatrajući Munchove slike može se sa sigurnošću zaključiti da je slikar patio i od opsesivno kompulsivnog neurotskog poremećaja. Ovaj poremećaj je karakterisan prisustvom ponavljajućih ideja i opsesija i ponavljajućih impulsa i radnji koje se nameću najčešće protiv volje samog bolesnika. Na slikama Muncha to je ponavljanje ambijenta (puta pored mora) u koji on smešta svoje likove. Međutim, posmatrajući celokupan Munchov opus postaje jasno da je ovaj umetnik patio i od težih mentalnih poremećaja.

PSIHOTIČNI POREMEĆAJI

Kada se govori o psihotičnim poremećajima, prva asocijacija velikog broja ljudi je shizofrenija. Iako spada u grupu psihotičnih poremećaja, shizofrenija je samo jedna vrsta ovih poremećaja. Termin „psihoza” je po svom značenju i sveobuhvatnosti širi od pojma shizofrenije.

DEPRESIJA

Dok je anksiozni poremećaj emocionalni poremećaj, depresija spada u grupu poremećaja raspoloženja. Izolovana depresija je unipolarni poremećaj, ali može biti povezana sa maničnim epizodama u obliku bipolarnog poremećaja. Reč

depresija potiče od latinske reči *deprimere*, što znači „pritisnuti” ili „udubiti”. Depresija se najčešće vezuje za osećanje tuge, međutim ona predstavlja mnogo više od obične tuge. Depresivno raspoloženje karakteriše povlačenje bolesnika u sebe, potištenost, pad vitalnih dinamizama, nesanica, gubitak apetita, pesimizam, usporeni misaoni tok, osećaj beznađa i bespomoćnosti. Depresija je jedina smrtonosna bolest u psihijatriji, jer oko 15% depresivnih osoba počinu samoubistvo. Klinička depresija se opisuje kao poremećaj sa fizičkim i mentalnim karakteristikama koje mogu da poremete sposobnost pojedinca da funkcioniše u društvu i radnom okruženju [4, 5].

Veruje se da je pored ostalog Munch bolovao i od bipolarnog poremećaja, poznatog i kao manična depresija. Stanje depresije prikazao je na slikama „Melanholija” i „Bol”. Na slici „Melanholija” iz 1892. godine, osoba koja sedi na obali mora obuzeta je mračnim raspoloženjem zbog kojeg ne želi da uživa u lepoti morskog pejzaža koji se pruža pred njom. Umetnik svoju depresiju oseća kao bol. Smeštajući osobu u isto okruženje kao na slici, koja je nastala četiri godine ranije, pejzaž postaje mračan i skoro jednobojan, kao odraz depresivnog raspoloženja (slika 6).

Slika 6. E. Munch – „Melanholija” (1892); „Bol” (1894); „Melanholija” (1896).

Od manične depresije patio je i Vincent van Gog, veliki slikar postimpresionizma (1853–1890). Samo dve godine pre prve Munchove slike „Melanholija”, nastala je Van Gogova slika „Tugujući starac” (1890) koja prikazuje čoveka u dubokom depresivnom stanju (slika 7).

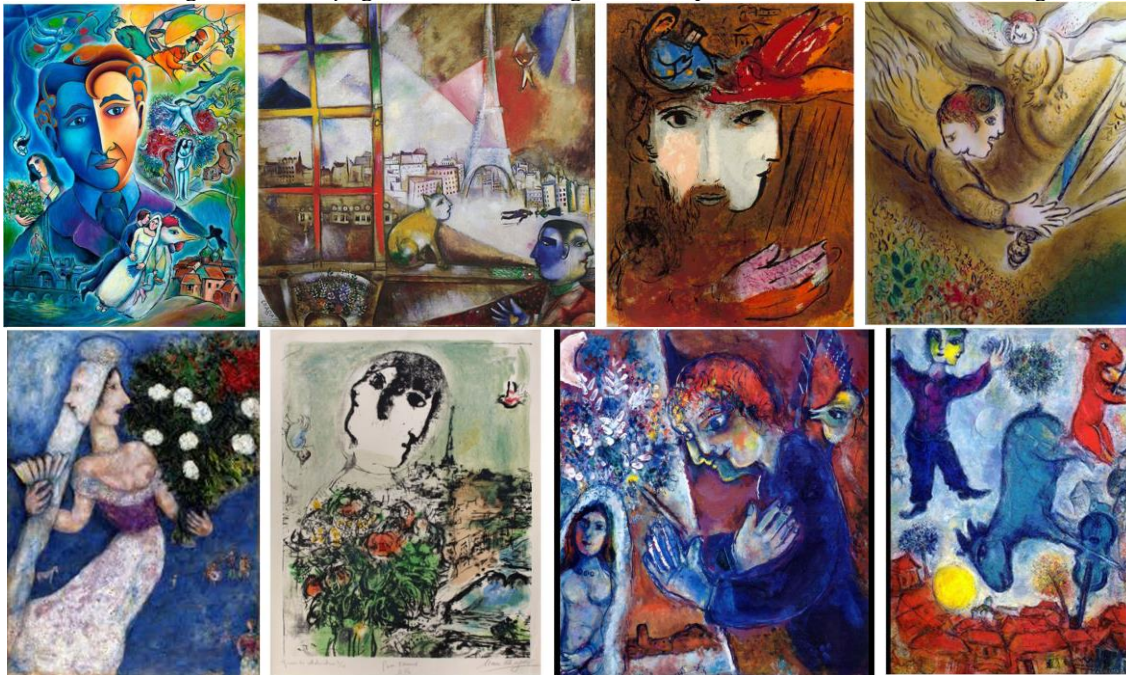
Slika 7. V. van Gog – „Tugujući starac” (1890).

Na temelju dokumenata vezanih za život i stvaranje Van Goga, postoje i dokazi da je umetnik, pored manične depresije, bolovao i od težih psihičkih poremećaja, kao što je shizofrenija.

Od blažeg oblika bipolarnog poremećaja je najverovatnije patio i veliki slikarski poeta prve polovine dvadesetog veka Marc Chagall (1887–1985). On je neobično cenjeni rusko-francuski nadrealističko-ekspresionistički slikar i grafičar, jevrejskog porekla, koji je veći deo svog života proživio u Francuskoj. Na nekoliko slika, nastalih u doba teškog umetnikovog perioda, varirana je tema dvostrukog lica sa jednom njegovom stranom, obično mračnom, a drugom – svetlom, ili jednom stranom tužnom, a drugom – nasmešenom (slika. 8).

Slika 8. M. Chagall – variranje glave sa dva lica, uglavnom u periodu između 1913. i 1983. godine.

SHIZOFRENIJA

Shizofrenija (od grčkog *skhisis* – rascep) je mentalni poremećaj koji se karakteriše naglim prekidom misaonog procesa i veoma emotivnim reakcijama. Najčešće se manifestuje slušnim halucinacijama, paranoidnim ili čudnim obmanama, ili neorganizovanim govorom i razmišljanjem, a sve to je često praćeno značajnom socijalnom i radnom disfunkcijom.

Osoba koje boluju od shizofrenije obično ima halucinacije (a najčešće do sada zabeležene su slušne halucinacije), deluzije,

dezorganizovano mišljenje i govor, povezani sa gubitkom toka misli [6, 7].

Van Gogova psihička oboljenja uticali su kako na njegovo raspoloženje (samoubistvo u toku faze depresije), tako i na percepciju stvarnosti. Otuda je najverovatnije da je odsecanjem uha nastojao da otkloni slušne halucinacije koje su ga mučile (slika 9). Nakon dugih i bolnih problema sa anksioznošću i mentalnim bolestima (depresija, shizofrenija), umro je od prostrelne rane metkom u svojoj 37. godini. Opšte je prihvaćeno mišljenje da je izvršio samoubistvo.

Slika 9. V. van Gog – autoportret sa odsečenim uhom (1890).

PARANOJA

Naziv paranoja dolazi od grčke reči *paranoja* što znači ludilo ili bezumnost. To je izraz kojim se opisuje teskoba i strah neke osobe koji je uzrokovan iracionalnim idejama i/ili nesposobnošću razlikovanja mašte od stvarnosti. Obično se pod tim podrazumevaju psihopatološki simptomi vezani uz verovanje neke osobe da su ona ili bliske osobe meta zavere, zbog čega se kao jedan od sinonima za paranoju koristi i izraz manija proganjanja. Paranoja se najčešće javlja kao simptom duševnih bolesti, od kojih je najkarakterističnija paranoidna shizofrenija. U starijoj psihijatrijskoj literaturi mogu se naći i opisi tzv. „čiste“ paranoje prilikom koje intelektualne sposobnosti pogođene osobe ostaju potpuno očuvane.

Nije poznato da li je Kafka bolovao od paranoje, ali ceo njegov roman *Proces* prikazuje jednu iracionalnu situaciju, nalik maniji proganjanja. Franz Kafka (1883–1924) je jedan od najznačajnijih pisaca dvadesetog veka. Njegova genijalnost i njegov značaj u književnosti poredi se genijalnošću i značajem Van Goga u slikarstvu; njihova neshvaćena genijalnost biva otkrivena tek posle njihove

smrti. Kafka je rođen u Pragu, u imućnoj jevrejskoj porodici. Detinjstvo je proveo u senci veoma uskogrudog i autoritarnog oca s kojim nikada nije uspeo ostvariti kontakt, što je kasnije ostavilo traga na njegovoj psihi. Iako je znao češki, pisao je isključivo na nemačkom jeziku. Njegova dela obeležena su strahovima i neurozama ljudske egzistencije [8]. U romanu *Proces* (napisanom još 1914. godine, a objavljenom posthumno 1925. godine), viši finansijski bankovni činovnik Josef K. je na svoj trideseti rođendan neočekivano uhapšen od dva neidentifikovana agenta iz neke nepoznate agencije, za neki neodređeni zločin. Da stvar bude još komplikovanija, Jozefu je dopušteno svaki dan da odlazi na posao i naizgled se ništa u njegovom životu ne menja. Ubrzo, dobija saopštenje telefonom da mora da dođe na saslušanje u nedelju. I tada započinje niz događanja koja nalikuju uzaludnom traženju izlaza iz jednog beskonačnog lavirinta.

„Neko mora da je oklevetao Jozefa K., jer je jednog jutra bio uhapšen iako nije ništa skrivio. Kuvarica gospođe Grubah, njegove gazdarice, uvek mu je donosila doručak u osam časova, a tog jutra nije došla. To se još nikad nije desilo. K. je odlučio da još malo pričeka, ali,

nalaktivši se na jastuk, ugleda staricu koja je stanovala preko puta i sada ga sa svoga prozora posmatrala sa neobičnom radoznalošću. Začuden i gladan u isti mah, on pritisnu zvonice. Neko odmah pokuca na vrata i u sobu uđe čovek koga on još nikad nije video u svom stanu.” – F. Kafka – *Proces*, uvodne rečenice [9].

DISOCIJATIVNI POREMEĆAJ LIČNOSTI

Dve godine pre romana *Proces*, Kafka je u pripovesti „Preobražaj” (napisanoj 1912. godine, a objavljenoj 1915. godine) dao imaginaciju disocijativnog poremećaja ličnosti. Disocijativni poremećaji, tzv. rascepi ličnosti, obeleženi su promenama bolesnikovog osećaja identiteta, njegovog pamćenja ili svesti. Osobe s tim poremećajem mogu zaboraviti bitne događaje iz svoje prošlosti, ili pak privremeno zaboraviti ko su, ili čak poprimiti novi identitet. Mogu čak i odlutati iz svoje uobičajene okoline u nepoznatom smeru. Pored vlastitog ega, postoji i najmanje jedan alter-ego, ali može ih biti i mnogo više (slika 10). Kod Kafke, Gregor Samsa doživljava prvo fizičku transformaciju, koja tokom vremena prerasta u mentalnu transformaciju, kao odgovor na promenu uslova života.

Slika 10. Umetnička interpretacija osobe sa višestrukom disocijacijom ličnosti.

„Kad se Gregor Samsa jednog jutra probudio iz nemirnih snova, ustanovio je da se u svom krevetu pretvorio u ogromnu bubu. Ležao je na leđima, tvrdim poput oklopa, i video je, kad bi malo podigao glavu, svoj trbuh, zasvođen i mrk, izdeljen rožnatim lukovima, a na vršku trbuha jedva se još držao pokrivač, samo što ne sklizne. Njegove mnoge noge, jadno tanušne u poređenju sa ostatkom tela, bespomoćno su mu drhturile pred očima...

... Bilo je sasvim jednostavno zbaciti pokrivač; trebalo je samo da se malo nagne i sam

će spasti. Ali, nadalje je išlo teže, posebno zato što je bio tako vanredno širok. Da se podigne, bile su mu potrebne ruke i šake; ali umesto njih imao je samo mnoštvo nožica koje su neprekidno izvodile najrazličitije pokrete i kojim, povrh toga, nije umeo da upravlja...” – F. Kafka – „Preobražaj” [10].

OSTALI AFEKTIVNI POREMEĆAJI

Jedan od afektivnih poremećaja je i agresija, međutim, nema jedinstvenog stava oko definicije agresije. Lawrence smatra da je agresija ugrađena unutrašnja ekscitacija koja traži olakšanje i koja će naći izražaj bez obzira na karakter spoljnog stimulusa, odnosno impuls koji ima kvalitet instinkta. Drugi smatraju da je agresivnost vrsta reakcije ili ponašanja, koja nastaje usled delovanja štetnog stimulusa ili drugog spoljnog nadražaja. Adler smatra da je agresija bilo koja manifestacija volje za moći i dominacijom [11].

Todorov smatra da je agresija takva forma ponašanja koja podrazumeva svaki oblik javnog ili prikrivenog napada koji je usmeren prema ljudima, životinjama ili predmetima, a koje se ostvaruje upotrebom fizičke sile, u širem smislu kroz zaplašivanje putem verbalne, gestovne ili mimiške ekspresije [12]. Osnovni oblici manifestacije agresije mogu se razvrstati u sledeće oblike:

- agresija koja se izražava samo u mislima i intrapsihičkim zbivanjima čoveka (on je razdražen i sklon napadu na okolinu, ali kontroliše i uzdržava agresivne podsticaje);
- verbalna agresija, koja se manifestuje kroz grdnju, uvrede, poruge ili na drugi način;
- agresija usmerena na premete, u kojoj se jasno prepoznaje manifestovana sklonost i želja za destruktivnim ponašanjem;
- agresija prema drugim osobama, u smislu njihovog povređivanja ili uništavanja života.

Salvador Dalí (1904–1989) je španski (katalonski) umetnik koji je svojim talentom i samoreklamerstvom uspeo da postane najznačajniji predstavnik pokreta pod nazivom „nadrealizam”. Bio je poznat po svojoj ekscentričnosti i egzibicionizmu. Manje je poznato da je u detinjstvu i mladosti imao napade agresivnosti. Kao dete je često fizički maltretirao svoju 3 godine mlađu sestru, a uoči dolaska pape u Figueras toliko ju je istukao da je morala ostati u krevetu. Slika pod nazivom „Rock-n-roll” možda i podsvesno asocira na agresiju (slika 11).

Slika 11. S. Dalí – „Rock-n-roll” (1957).

Drugi zabeleženi agresivni eksces desio se 1922. godine u studentskom domu u Madridu kada je kolegi, koji je studirao na muzičkoj akademiji, potpuno uništio violončelo skačući po njemu. Nakon smrti Gale, njegove životne saputnice, uradio je niz slika koje prikazuju violentni napad na violončelo (slika 12). Da li je gubitak voljene osobe ponovo probudilo u njemu agresiju koja je sada bila izražena slikama?

Slika 12. Serija slika iz 1983. godine koje prikazuju agresivni napad na violončelo.

NEUROLOŠKA OBOLJENJA DEMENCIJA

Demencija je postupno pogoršanje intelektualnih sposobnosti sve do oštećenja socijalnog i radnog funkcionisanja. Najistaknutiji simptom su teškoće u pamćenju, posebno nedavnih događaja. Drugi simptomi su loša prosuđivanja (osoba ima teškoća u razumevanju situacija, planiranju ili odlučivanju), osobe gube vlastite standarde i kontrolu nad instinktima, sposobnost apstraktnog mišljenja opada, uobičajene su emocionalne smetnje, uključujući i preslabi afekt i povremene emocionalne ispade.

Slika 13. Presek zdravog mozga i mozga zahvaćenog Alchajmerovim oboljenjem.

Demencija se poistovećuje sa senilnošću, budući da se razvija tokom starenja.

Poseban oblik demencije je Alchajmerova bolest. To je degenerativni moždani poremećaj koji nije isključivo posledica starenja. U toku bolesti dolazi do uništavanja neurona i veza u moždanoj kori što dovodi do značajnog gubitka moždane mase (slika 13). Alchajmerova bolest uzrokuje postepeno i nepovratno gubljenje pamćenja, sposobnosti govora, svesti o vremenu i prostoru, i eventualno sposobnost brige o sami o sebi. Bolest je neizlečiva i obično vodi preranoj smrti bolesnika.

William Untermohlen (1933–2007) je bio američki slikar koji je živio i radio u Londonu. Kada je 1995. godine saznao da boluje od Alchajmerove bolesti, upustio se u ambiciozan poduhvat izrade serije autoportreta. Umetnik se ovim projektom bavio narednih 5 godina prilagođavajući svoj stil napredovanju ograničenja u percepciji i motorici. Slike nastale u tom periodu snažno dokumentuju faze ove

teške degenerativne bolesti. Godine 2000. je prestao slikati kada je zbog potpune nemoći prebačen u ustanovu za posebnu brige. Umro je sedam godina kasnije. Ova serija autoportreta

služi kao jedinstveni umetnički, medicinski, ali i lični rekord čoveka u borbi sa demencijom (slika 14).

Slika 14. W. Untermohlen – „Autoportret” iz 1967. godine je iz vremena kada je umetnik bio zdrav. Ostalih sedam autoportreta je nastalo nakon što je saznao da boluje od Alchajmerove bolesti.

EPILEPSIJA

Epilepsija predstavlja grupu dugotrajnih neuroloških poremećaja koje karakterišu epileptični napadi. Ti napadi su epizode koje mogu varirati od kraćih i skoro neprimetnih do dugih perioda snažnog trzanja. Kod epilepsije se napadi obično ponavljaju i nemaju neposredan osnovni uzrok. Najčešći tip (60%) napada su konvulzivni. Obično počinju kao fokalni napadi, koji mogu postati generalizovani. Fokalnom napadu često prethode određeni doživljaji, poznati kao aura. Oni mogu uključivati: senzorne (vizuelne, slušne ili mirisne), psihičke, autonomne ili motorne pojave. Nakon ove faze bolesnik se obično iznenada ruši, a zatim nastupa tetanički (tonički) spazam svih mišića tela. Oči su obično otvorene, zubi stisnuti, ruke savijene u laktovima, šake stisnute dok su noge ekstenzirane. Ponekad se čuje i krik koji nastaje zbog spazma laringealne muskulature.

Epilepsija je jedna od najstarijih poznatih bolesti. Antički su Grci epilepsiju smatrali natprirodnom pojavom, te su je često nazivali „svetom bolesti” – tobože poslate od bogova nekim ljudima da bi oni, u epileptičnom zanosu, saopštavali običnim ljudima naročite

poruke i želje bogova. I inače je ova bolest u istoriji sticala atribute „sveta”, „božanska”, „sotonska”, „demonaska”, uglavnom zbog veoma impresivne simptomatologije i iznenadnog nastupa.

Kao potvrdu svog uverenja pobornici ovakvog tumačenja navode niz velikih umetnika koji su bolovali od ove bolesti: Vinsent van Gogh, Charles Dickens, Edgar Alan Poe, Lewis Carol, lord Byron, Dostojevski i drugi.

Fjodor Mihajlovič Dostojevski (1821–1881) je ruski književnik poznat kao jedan od prvih predstavnika psihološkog realizma u evropskoj književnosti. Dobro poznavanje ljudske prirode omogućilo je Dostojevskom da stvori moderan psihološki roman. On je u roman uveo unutrašnji monolog kao dominantno umetničko sredstvo za otkrivanje složenosti duševnog sveta svojih junaka.

Dostojevski je od epilepsije bolovao od detinjstva pa sve do kraja života. Nema nijednog velikog umetnika na čiji je opus epilepsija toliko uticala kao na Dostojevskog. Epileptične događaje i likove koji boluju od ove bolesti opisao je u nekoliko svojih književnih dela. Epilepsija i epileptični napadi su važni elementi

u gradnji strukture književnih dela Dostojevskog. U pripovesti „Gazdarica“ (1847) epileptični napad doživljava starac Murin, u romanu *Poniženi i uvređeni* (1860) lik koji pati od epilepsije je devojčica Neli, a u romanu *Zli dusi* (1871) to je Kirilov. U poslednjem romanu *Braća Karamazovi* (1880) od epilepsije boluje Smerdjakov. Glavni junak u romanu *Idiot* (1868) je knez Miškin, a okosnica celog romana je upravo epilepsija od koje boluje. U ovom romanu opisano je nekoliko manifestacija ovog oboljenja (ili kako neki smatraju – sindroma), ali verovatno je najupečatljiviji opis epileptične aure koji može poslužiti i kao naučna, medicinska literatura.

„...ti trenuci, ti blesci munje bili su tek samo predosećanje onog konačnog i završnog magnovenja (nikad ne dužeg od jednog sekunda), kojim bi se počinjao sam nastup...

...možda će mu se nastup desiti još danas. Zbog nastupa je i sav taj mrak, zbog nastupa mu je i „ideja“ došla!

...ma kako bilo mračno, knez ipak, kad istrča na terasu, odmah razabra da se tu, u tom udubljenju, zbog nečega krije jedan čovek...

...zatim, najednom, nešto kao da se otvori pred njim: neobična unutarnja svetlost ozari svu njegovu dušu. Taj trenutak potraja možda pola sekunda; ali se posle ipak jasno i svesno sećao početka, sasvim prvog zvuka svog strašnog vapaja koji mu se, sam sobom, ote iz grudi i koji on nikakvom silom ne bi bio kadar zadržati. Zatim mu svest momentalno utrne, i nastaje potpuni mrak...

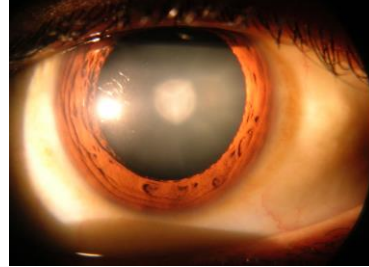
...od trzaja, ugruvanosti i od grčenja, telo se bolesnikovo sroza niz stepenice...” – F. M. Dostojevski – *Idiot* [13].

OFTALMOLOŠKA OBOLJENJA KATARAKTA

Ime katarakta dolazi od latinskog *cataracta* što znači vodopad. Kao što vodopad zbog brzine padanja vode postaje beo, termin je možda kasnije korišćen kao metafora za opisivanje slične pojave kod starijih zamućenosti oči. Raniji persijski lekari zvali su to *nazul-i-ah*, ili „pad vode“, što je u narodu postalo popularno kao „vodopadna bolest“ ili katarakta. U engleskom dijalektu kataraktu zovu

„biser“, odnosno „biserno oko“ zbog specifičnog izgleda oka (slika 15).

Slika 15. Izgled sočiva kod katarakte.

Katarakta je zamucenje koje se razvija u ocnom sočivu ili njegovoj ovojnici, a koje varira od malene do potpune zamucenosti usled agregacije proteina što ometa prolaz svetla u oko. U ranoj fazi razvoja katarakte može doći do postepenog žutila i zamucenja, što može smanjiti mogućnost percepcije plavih boja. Kako katarakta postaje sve mutnija, ugrožen je jasan vid i gubi se oština vida. Ponekad se vidi bleštanje zbog načina na koji se svetlost raspršuje u oko. Razvoj bolesti uzrokuje gubitak vida i, ukoliko se ne leči, može uzrokovati slepilo.

Claude Monet (1840–1926) je bio francuski slikar koji se smatra začetnikom impresionizma; ceo ovaj pravac u slikarstvu dobio je ime prema njegovoj slici „Impresija izlaska sunca“. Primarna Monetova inspiracija tokom poslednjih 30 godina života bilo je njegovo imanje Giverny. Sam je osmislio svoj japanski vrt kao mesto za relaksaciju, razmišljanje i motiv za slikanje. Tako je nastala cela serija slika japanskog mostića i lokvanja koji su cvetali u veštačkom jezercetu ispod mosta (slika 16).

Iako je Monetu nuklearna katarakta na oba oka dijagnostikovana tek 1912. godine (u dobi od 72 godine), njegovi problem sa vidom počeli su znatno ranije. Već je 1905. godine primetio promene u percepciji boja koje nisu više tako intenzivne. Slike iz tog perioda pokazuju promene, postaju više zelene i plave uz pomak prema prljavo žutim i ljubičastim tonovima. Nakon 1915. godine slike postaju sve apstraktnije. Žalio se da crvena boja liči blatu ili

Slika 16. C. Monet – „Japanski most i lokvanji” – slike nastale 1886. i 1899. godine.

dosadnoj ružičastoj, a svi predmeti postaju nekako žuti. Ova promena je u skladu sa vizuelnim efektima katarakte. Nuklearna

katarakta apsorbuje svetlost, boje se gube a okolina izgleda sve više žuta [14] (slika 17).

Slika 17. C. Monet – „Japanski most sa lokvanjima” iz 1905. godine i „Lokvanji” iz 1906. i 1907. godine.

Razvoj bolesti najbolje ilustruju slike japanskog mosta i lokvanja iz njegovog vrta koje su nastale u period od 1918. do 1926. godine.

Osećaj atmosfere i igre svetlosti po kojima je Monet bio poznat su nestali (slika 18).

Slika 18. C. Monet – „Japanski most” iz 1918. i 1919. godine.

Da bi mogao razlikovati boje, Monet ih je prema natpisima na tubama stavljao na paletu redosledom kojim ih je stavljao i u vreme kada je vid bio očuvan. Slikao je velikim potezima kista nejasne slike na kojima se tek u obrisima naslućuje objekt. Analizirajući ove poslednje

slike, neki likovni kritičari su smatrali da je pred kraj života Monet težio ka apstraktnom slikarstvu. Međutim, on je samo nastojao slikati prema onome što je video i čega se sećao (slika 19).

Slika 19. C. Monet – „Japanski most” iz 1924. i 1926. godine.

RETINOPATIJA

Probleme sa vidom imao je i drugi veliki francuski impresionista Edgar Degas, koji je bolovao od retinopatije. Retinopatija je opšti pojam koji se odnosi na neki oblik nezapaljenskog oštećenja mrežnjače oka. Najčešće nastaje kao posledica neadekvatne prokrvljenosti ili kao odraz nekog sistemskog oboljenja oka (npr. dijabetesa). Kod centralne serozne retinopatije u membranu iza mrežnjače nakuplja se tečnost. Tečnost prodire i između slojeva mrežnjače i izaziva njihovo odvajanje. Simptomi centralne serozne retinopatije su: zamagljen ili oslabljen vid (ponekad se javlja naglo), slepe pege, izobličeni oblici i smanjena vizuelna oštrina.

Edgar Degas (1834–1917), rođen u Parizu, bio je samo 6 godina stariji od Moneta. Njegovi problemi sa vidom počeli su već u dobi od 36 godina. Uočio je da mu smeta svetlo pa je počeo raditi u zatvorenom prostoru i u kontrolisanim uslovima. Oko četrdesete godine Degas je izgubio centralni vid pa je bio prisiljen slikati oko skotoma. Kasnije je imao problema sa identifikacijom boja, pa je molio svoje modele da mu pomognu u određivanju pravih boja medija. U period od 1880. do 1895. godine njegov vid se progresivno pogoršavao, tako da sa 57 godina više nije mogao da čita. Na slici 20. vidljiva je promena u načinu izražaja gotovo istog motiva u razmaku od 12 godina.

Slika 20. E. Degas – „Prikaz toaleta posle kupanja” iz 1886. i 1898. godine.

Kako mu se vid pogoršavao, Degas je menjao način svog umetničkog izraza, pa je sa ulja prešao prvo na slikanje pastelima, a kasnije na vajarstvo, grafiku i fotografiju. Poteškoće sa

razaznavanjem boja verovatno su doprineli da su kasnije slike bile snažnije obojene, a potez je postao širi i oštiji [14, 15] (slika 21).

Slika 21. E. Degas – „Prikaz žene u toku toaleta i nakon kupanja” iz 1884., 1886., 1893. i 1905. godine.

OSTALO
LEKOVII DROGE

U Auvers-sur-Oise Van Goga je lečio dr Paul Gachet, najverovatnije crvenom pustikarom (*Digitalis purpurea*). Aktivni princip ove biljke je digitalis. Osobe koje koriste digitalis često vide žuti oreol oko predmeta, koji je izrazitiji ukoliko je predmet svetliji. Može se pretpostaviti da je Van Gogova slika „Zvezdana noć” nastala pod uticajem digitalisa (slika 22).

Slika 22. V. van Gog – „Zvezdana noć” iz 1889. godine.

Pieter Brueghel st. (1325/30?-1569) je u scenama iz seoskog života prikazao ljude kojima su nedostajali neki delovi tela (delovi ruku i nogu), odumrlih zbog ergotizma koji je u to vreme harao Evropom (slika 23).

Slika 23. P. Brueghel st. – „Hendikepirani”.

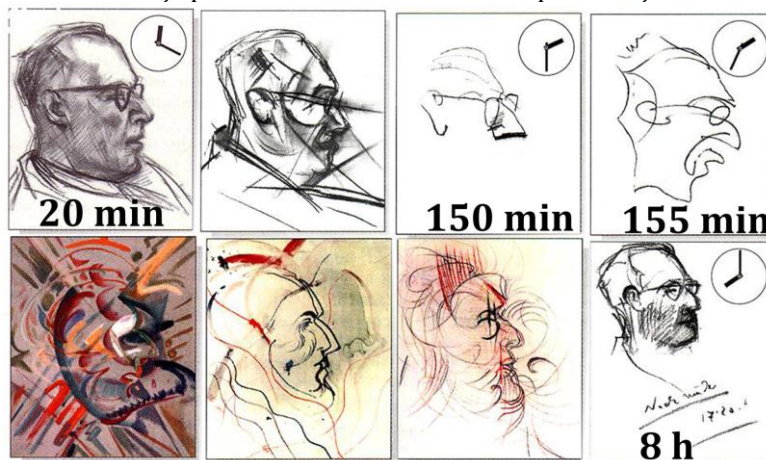

Interesantan je slikarski ogled koji je imao za cilj prikazati delovanje LSD-a. Dietilamid lisergičke kiseline (skraćeno LSD) je jedan od najsnažnijih halucinogena. Otkrio ga je 1938. godine švajcarski hemičar Albert Hofmann u laboratorijama kompanije Sandoz. Supstancija je 5 godina bila zaboravljena, a kada je ponovno s njom počeo raditi, Hofmann je osetio neku „opijenost” (najverovatnije zbog resorpcije preko kože) i to iskustvo je opisao u svom laboratorijskom dnevniku, a kasnije i objavio u Sandoz-ovom časopisu: „U petak popodne, 16. aprila 1943. godine, dok sam radio u laboratoriju, obuhvatio me čudan osećaj vrtoglavice i nemira. Predmeti kao i likovi mojih saradnika u laboratoriju počeli su trpeti optičke promene. Nisam bio u mogućnosti da se usredsredim na svoj rad. U stanju sličnom snu otišao sam kući, gde me je savladala neodoljiva potreba da legnem i spavam. Svetlost je bila toliko intenzivna, da je bila neugodna. Navukao sam zavese i odmah pao u neobično stanje „pijanstva”, koje je karakterisala preterano bujna mašta. Kada su oči bile zatvorene, prema meni su navirale fantastične slike izvanredne plastičnosti i intenzivnih boja. Nakon dva sata, ovo stanje je postepeno slabio i bio sam u mogućnosti pojesti večeru s dobrim apetitom.” (slobodan prevod K. Đ. Š.) [16, 17].

Psihotomimetski efekat LSD-a je grafički prikazan serijom portreta koju je umetnik uradio pod uticajem ove supstancije (slika 24) [18].

I na kraju, što reći umesto zaključka: Umetnost i medicina imaju uzajamno recipročnu eksplikaciju i stoga su komplementarni.

Slika 24. Serija portreta urađena u toku 8 sati pod uticajem LSD-a.

LITERATURA

- Papiasvilli ED, Mayers L. Psychoanalysis and art: dialogues in the creative process. *Int Forum Psychoanal.* 2011; 20 (40): 193–195.
- Vinikot D. Igranje i stvarnost, prevod Milica Mint. Zavod za udžbenike, Beograd, 2000.
- Olson DW, Doescher RL, Olson MS. The blood-fed sky for the scream. *Am Physical Soc News.* 2004; 13 (5): 8.
- Bech P, Rasmussen NA, Olsen LR, Noerholm V, Abildgaard W. The sensitivity and specificity of the Major Depression Inventory, using the Present State Examination as the index of diagnostic validity. *J Affect Dis.* 2001, 66 (2–3): 159–164.
- Olsen LR, Jensen DV, Noerholm V, Martiny K, Bech P. The internal and external validity of the Major Depression Inventory in measuring severity of depressive states. *Psychol Med.* 2003, 33 (2): 351–356.
- van Os J, Kapur S. Schizophrenia. *Lancet* 2009; 374 (9690): 635–645.
- Buckley PF, Miller BJ, Lehrer DS, Castle DJ. Psychiatric comorbidities and schizophrenia. *Schizophr Bull.* 2009, 35 (2): 383–402.
- Jerotić V. Bolest i stvaranje. Sabrana dela, II kolo, Zadužbina Vladete Jerotića u saradnji sa IP Ars libri, Beograd, 2007.
- Kafka F. Proces. prevod Herman B., Kultura, Beograd 1962.
- Kafka F. Preobražaj. prevod Aćin J. u F. K. Sinovi – tri povesti, Reč i misao, Rad, Beograd, 1999, str. 37–40.
- Lowrence C, Hodgkins E. Personality influences on interpretations of aggressive behavior: the role of provocation sensitivity and trait aggression. *Pers Individ Dif.* 2009, 46: 319–324.
- Totorov A, Bargh JA. Automatic sources of aggression. *Aggress Violent Behav.* 2002; 7: 53–68.
- Dostojevski FM. „Idiot“, knjiga druga; Izabrana dela, Knjiga XI, prevod Maksimović J, „Glas crkve“, Valjevo, 1994, str. 22–39.
- Marmor MF. Ophthalmology and art: simulation of Monet's cataracts and Degas' retinal disease. *Arch Ophthalmol.* 2006, 124 (12): 1764–1769.
- Marmor MF. An eye chart for Edgar Degas. *JAMA Ophthalmol.* 2013, 131 (10): 1353–1355.
- McKim WA. Drugs and behavior. An introduction to behavioral pharmacology. Pearson Education, Inc., New Jersey. 2007, str. 337–338.
- Hofmann A. Discovery of D-lysergic acid diethylamide-LSD. *Sandoz Excerpta,* 1955; 1(12):1.
- Lüllmann H, Mohr K, Ziegler A, Bieger D. Color atral of Pharmacology. Georg Thieme Verlag, Stuttgart, 2000, str. 240–241.

Napomena autora:

Za biografske podatke o umetnicima korišteni su:

- Opšta enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda, Zagreb, 1966–1969.
- Enciklopedija likovnih umetnosti Jugoslavenskog leksikografskog zavoda, Zagreb, 1959–1966.
- Istorija slikarstva, Nolit, Beograd, 1973.
- Veksler Hj. Of Engra do Pikasa, Savremena škola, Beograd, 1960.
- Mala umetnička enciklopedija. Chagall, knjige 27 i 28, Nolit, Beograd, 1961.
- Haftmann W. Chagall, Izdavački zavod Jugoslavija, Beograd, 1976.
- Mala umetnička enciklopedija. Van Gogh, knjige 1, 8 i 53, Nolit, Beograd, 1960, 1961. i 1965.
- Mala umetnička enciklopedija. Moderno slikarstvo III, knjiga 75, Nolit, Beograd, 1966.
- Mala umetnička enciklopedija. Monet, knjige 59 i 60, Nolit, Beograd, 1965
- Postimpresionizam. Mladinska knjiga, Ljubljana, 1979.
- Semenzato C. Svijet umjetnosti Mladinska knjiga, Zagreb 1991.
- Mala umetnička enciklopedija. Degas, knjige 4 i 17, Nolit, Beograd, 1961.
- Wikipedia, the free encyclopedia. <https://en.wikipedia.org>